

Куцак Г. М.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ

Анотація. Статтю присвячено проблемі онимасіологічної специфіки похідних дієслів у мові та мовленні як репрезентантів онимасіологічної категорії ознаковості; простежено особливості онимасіологічних структур аналізованих одиниць залежно від мотивувальних назв.

Ключові слова: онимасіологічна категорія ознаковості, онимасіологічна структура, онимасіологічна база, онимасіологічна ознака, похідні дієслова.

Постановка проблеми. Вербалізація реалій об'єктивної дійсності пов'язана з поняттєвими категоріями предметності, процесуальності та ознаковості. Нова назва постає насамперед через співвідношення з відповідним граматичним класом – репрезентантом певної онимасіологічної категорії [1]. У лінгвістиці онимасіологічні категорії виділяють на тлі основних понять «предмети» та «не-предмети» (ознаки в широкому розумінні) [2, с. 58]. В ієрархії онимасіологічних категорій домінує категорія предметності (субстанції), яку реалізує номінативно значуща частина мови – іменник. Онимасіологічну категорію ознаки (чи ознаковості) – знаки-атрибути та знаки дій і процесів – представляють три частини мови: прикметник, прислівник і дієслово [2, с. 58–59].

3-поміж наявних у мові назв кількісно переважають похідні одиниці, на тлі яких постають взаємозв'язок, властивості й функції реалій об'єктивної дійсності, тобто виявляється специфіка встановлення відношень між поняттєвими (онимасіологічними) категоріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна спрямованість сучасного мовознавства на встановлення зв'язку між системною та функціональною природою мовних одиниць, їхніми структурами й операціями мислення зумовлює появу значної кількості відповідних наукових розвідок. Це досить цікава лінгвістична проблема, що потребує різномірного аналізу. Її вивчають на лексичному, словотвірному, граматичному, термінологічному та фразеологічному рівнях, у когнітивному аспекті [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Надзвичайно розгалужена семантико-граматична природа дієслів ускладнює зазначену проблему. Їхні онимасіологічні особливості в українському мовознавстві досі не були об'єктом комплексного дослідження, отже, нині є актуальними.

Мета статті – простежити онимасіологічний потенціал та специфіку онимасіологічних структур складників онимасіологічної категорії ознаковості – похідних дієслів.

Виклад основного матеріалу. Дієслова називають дії, стани (процесуальну ознаку) стосовно групи об'єктів чи конкретного об'єкта. Як семантика дієслів, так і коло найменувань, пов'язаних із дієсловом, становлять значні труднощі щодо їх окреслення [10, с. 102]. Виконуючи номінативну функцію, будь-яке похідне дієслово вербалізує відношення між реаліями «предметного світу», ілюструє подвійну природу похідної назви, тобто належність до онимасіологічної категорії ознаковості

(процесуальної ознаки) і водночас стосунок до іншої поняттєвої категорії через мотивувальну одиницю.

Номінативна специфіка похідного дієслова, на думку О.С. Кубрякової, виявляється в тому, що його структуру можна описати як структуру складного предиката. При віддієслівному словотворенні цей складний чи складений предикат охоплює два дієслова чи дієслово з певним квантифікатором, при відіменному – дієслово-ідентифікатор (дієслово-зв'язку) і відповідну частину іменного присудка. У ролі дієслів-ідентифікаторів виступають зазвичай такі дієслова, як «бути», «стати», «перетворювати в», «перетворюватися в», «робити», «робитися» [10, с. 108–109]. Структура складного предиката залежить від того, за якою саме ознакою буде названо дію.

Лінгвісти виділяють переважно три групи семантичної диференціації дій, станів, процесів: 1) часові, чи фазові; 2) кількісні; 3) результативні [11, с. 235–242]. З огляду на це для віддієслівних похідних назв зазначених груп у ролі предикатів слугують структури на зразок «почати робити» (*запрацювати, побігти*), «закінчити робити» (*відгрімити, досягти*), «робити трохи» (*посумувати, поспівати*), «робити довго» (*проплавати, проговорити*), «робити одноразово» (*стукнути, гримнути*), «робити багаторазово» (*переписати, перемиряти*), «робити більше ніж треба» (*пересолити, наліпити*), «робити щодо багатьох об'єктів» (*порубати, перечистити*) тощо. Онимасіологічна база [1] в них експлікована дієсловом «робити, зробити», а в межах словотвірної структури самої похідної назви – за допомогою твірної бази. Засобом вираження онимасіологічної ознаки [1] є формант – переважно дієслівний префікс.

При відіменних дієслівних назвах експлікація онимасіологічної бази в межах структури складного чи складеного предиката відбувається за допомогою дієслова-ідентифікатора (або дієслова-зв'язки), а в межах їхньої словотвірної структури – за допомогою словотворчого форманта (суфікса чи конфікса). Онимасіологічну ознаку вербалізовано за допомогою твірної основи – іменної. Наприклад, онимасіологічним структурам [1] відприкметникових дієслівних назв на зразок *білити, чорнити, гострити, біліти, сивіти, німіти*, що позначають дію чи стан, передє складний предикат, який охоплює дієслово-ідентифікатор (дієслово-зв'язку) і відповідну частину іменного присудка: «робити *білим*», «робити *чорним*», «робити *гострим*», «ставати *білим*», «ставати *сивим*», «ставати *німим*». У цих структурах дієслово-ідентифікатор виступає в ролі підоснови для онимасіологічної бази, яка в назві виражена за допомогою словотворчого дієслівного форманта *-и(-і-)*, а частина іменного присудка – прикметникова твірна основа – виступає в ролі онимасіологічної ознаки, експлікуючи зв'язок між знаками дії та знаками-атрибути всередині онимасіологічної категорії ознаковості. Часто певним показником онимасіологічної категорії слугує також словотвірна модель, на ґрунті якої будують нову номінативну одиницю, що переконливо ілюструють зазначені вище слова.

У багатьох дієслівних назвах спостерігаємо відбиток іншої ономасіологічної категорії – предметності (субстанції). Узагальнення категорійного значення процесуальної ознаки в цих дієсловах відбувається через об'єднання елементів об'єктивної дійсності, членованої на предмети та не-предмети, наприклад, *учителювати* («бути вчителем»), *господарювати* («бути господарем»), *вести господарство*), *горювати* («перебувати в стані горя»), *зимувати* («перебувати зиму»), *фарбувати* («покривати фарбою»), *сріблити* («покривати сріблом»), *солити* («приправляти сіллю»), *вечеряти* («їсти, коли вечір»). У таких складних чи складених предикатах, формулах описування в ролі підоснови для ономасіологічної ознаки майбутньої назви виступає ономасіологічна категорія предметності. Унаслідок цього в ономасіологічних структурах номінацій, утворених від інших частин мови, ономасіологічна ознака, яку експлікує твірна основа, часто є місткішою, ускладненою, бо наділена певними лексико-граматичними характеристиками мотивувальної одиниці. За твердженням О.С. Кубрякової, похідне слово, належачи до однієї категорії, зберігає в собі відбиток іншої, тому є «гібридним» [12, с. 197–198].

Призначення словотворчого суфікса в згаданих дієсловах полягає в тому, щоб акумулювати семантику поняттєвої (ономасіологічної) категорії, а твірної основи (чи кореня) – зберігати зв'язок із мотивувальною одиницею. Закріплений за якимось словотвірним значенням, словотвірною категорією формант стає своєрідним знаком, що певною мірою отожднює реалії навколишнього світу, об'єднує групу найменувань.

У дієсловах на зразок *балайдрасити*, *теревенити*, утворених від фразеологізмів *балайдраси точити* (*правити*), *теребені правити* (*розводити*), мотивувальна основа сама слугує описовою формулою для похідної номінативної одиниці. Показник ономасіологічної категорії ознаковості, зокрема процесуальної ознаки, у мотивувальній основі закладений у дієслові (*точити*, *правити*, *розводити*), яке перетворилося в межах похідної назви в суфіксальний формант *-и* як засіб вираження ономасіологічної бази.

Незначну кількість становлять складні дієслова, наприклад, *верховодити*, *рукоплескати*, *боготворити*, *лиходіяти*, *вітрогонити*, *колобродити*. Їхня ономасіологічна структура відрізняється від ономасіологічної структури простих назв. Крім ономасіологічної бази та ономасіологічної ознаки, в ономасіологічній структурі складного слова О.С. Кубрякова виділила ономасіологічну зв'язку (ономасіологічний предикат) – «тип зв'язку, який з'єднує ознаку з реалією – належність, суміжність, уміщення тощо» [13, с. 17–18]. Називанню складним словом передусє вибір ономасіологічної бази як представника певної ономасіологічної категорії, тобто вибір «теми» складної одиниці, а також виявлення найістотнішої з усього судження ознаки, тобто «реми» [13, с. 20]. Ономасіологічна база в складних назвах може бути виражена повнозначним компонентом: *-водити*, *-плескати*, *-творити*, *-діяти*, *-гонити*, *-бродити*.

Цікавим в ономасіологічному плані є okazіональне словотворення. «Як і узуальні, okazіональні дієслівні номени, – зазначає Ж.В. Колоїз, – характеризуються динамічною ознакою з погляду різних часових площин її розгортання, граничності / неграничності, реальності / гіпотетичності, зв'язку з одним або кількома суб'єктами тощо і, ясна річ, мало чим відрізняються від перших у словотвірному плані» [14, с. 142]. Досить часто нові назви як беззаперечні представники певної ономасіологічної категорії постають завдяки словотворенню за аналогією.

При ньому словотвірна кореляція відходить на задній план, нова назва стає зрозумілою не так через мотивувальну одиницю, як через сусідство з однотипними назвами й подібність до них. Інакше кажучи, «мотивувальною одиницею» тут виявляється не відповідне спільнокореневе утворення, а ті структури, за зразком до яких створюють нову назву [15, с. 259–260]. Наприклад, у контексті *Зазиміло, засніжило в полі. Свище вітер, шляхи замело* (М. Братан) поява okazіональної одиниці *зазиміло* з подібною до інших номем ономасіологічною структурою, очевидно, зумовлена потребою підтримати починальну (інхотативну) семантику. Те саме спостерігаємо в реченні *Всі про них читають, всі про них знають, і всі чекають, хто ж кого переказайнує: чи Федір Іванович Дубовецький Макара Онисимовича Посмітного «переведорити», чи Макар Онисимович Федора Івановича «перемакарити»* (Остап Вишня). Нові номени *переведорити*, *перемакарити* постали за зразком до наявних у мові словотвірних структур на підтримання надмірної дії (аугментативної семантики), щоправда, із певним порушенням узусу: у сучасній українській літературній мові відсутні відантропонімі дієслова.

Поява нових номінативних одиниць завдяки словотворенню за аналогією відбувається і в дитячому мовленні, наприклад, *маліти* (про шкарпетки) (Зоряна, 3,5 р.), *товстіти*, *світити*, *зеленіти*; *замокрити* («Ти мене всю замокрила» (Поліна, 4 р.)), *забруднити*, *замастити*; *наквасолити* (про суп) (Поліна, 4 р.), *насолити*, *наперчити* тощо.

Висновки. Ономасіологічні особливості похідних дієслів виявляються в межах ономасіологічної категорії ознаковості через структури складного предиката, описові формули, що втілюються у відповідні ономасіологічні структури і залежать від співвідношення реалій об'єктивної дійсності, а також від традицій національного словотворення і самоусвідомлення номінатора в сучасному світі. Семантична «розпорошеність» дієслів робить складним їх вичерпне вивчення. Перспективою ономасіологічного дослідження залишається внутрішня форма дієслів, яка дасть змогу докладніше описати їхню номінативну природу.

Література:

1. Dokulil M. Tvoření slov v češtině / M. Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : ČSAV, 1962. – 264 s.
2. Языковая номинация. Общие вопросы / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
3. Павленко Л.І. Okazіональні номінації осіб у мові української газетної публіцистики / Л.І. Павленко // Вісник Харків. нац. ун-ту: Традиції Харківської філолог. школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф. Наконечного. – Х., 2000. – № 491. – С. 287–290.
4. Архангельська А.М. До питання про засади побудови ономасіологічної моделі номінації / А.М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 20–35.
5. Селиванова Е.А. Когнитивная ономасиология : [монография] / Е.А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
6. Кочерга Г.В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.В. Кочерга. – О., 2003. – 20 с.
7. Цимбал Н.А. Номінаційні процеси в науковій сфері / Н.А. Цимбал // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. / відп. ред. М.Я. Плющ. – Вип. 3, кн. 2. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 306–311.

8. Мізін К.І. Когнітивне підґрунтя ономазіологічної структури компаративних фразеологізмів як мовної універсалії (на матеріалі німецької та української мов) / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 73–84.
9. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
10. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазіологіческом освещении / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
11. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська ; за ред. І.Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
12. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
13. Кубрякова Е.С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е.С. Кубрякова // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц : международ. сб. науч. трудов. – Петригорск : Петригорский пединститут, 1988. – 157 с.
14. Колоїз Ж.В. Українська оказіональна деривація : [монографія] / Ж.В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
15. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация. Виды наименований / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – С. 222–303.

Куцак А. Н. Ономазіологіческие особенности производных глаголов

Аннотація. Стаття посвящена проблеме ономазіологіческой специфики производных глаголов в языке и речи как репрезентантов ономазіологіческой категории признаковости; прослежены особенности ономазіологіческих структур анализированных единиц в зависимости от мотивирующих названий.

Ключевые слова: ономазіологіческая категория признаковости, ономазіологіческая структура, ономазіологіческий базис, ономазіологіческий признак, производные глаголы.

Kutsak H. The onomasiological features of derivative verbs

Summary. The article is devoted to the issue of onomasiological specificity of derivative verbs in language and speech as representants of onomasiological category of markerness; the author makes a point of the features of onomasiological structures of analyzed units depending on the motivational names.

Key words: onomasiological category of markerness, onomasiological structure, onomasiological basis, onomasiological marker, derivative verb.